

ปริศนาธรรมจากพุทธศิลป์ในท้องถิ่นจังหวัดนครปฐม

ธนปัญญา เอี่ยมฉนวน^{1*}, กมลมาศ มักเขียว¹, ไชยวัฒน์ รักสิน², ไตรภพ ศรีลำดวน³ และ ภัศรา ตรีชัยญา⁴

¹สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

²สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

³สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

⁴สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

*Email : 624110016@webmail.npru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการรวบรวมองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับปริศนาธรรมที่แฝงอยู่ในพุทธศิลป์ของท้องถิ่นจังหวัดนครปฐม จาก การทบทวนเอกสาร และการวิเคราะห์ เพื่อใช้ศึกษาหาความหมายแก่นแท้ของปริศนาธรรมในธรรมจักร ซึ่งได้ถูกแฝงไว้ในธรรมจักร ศิลา ที่พบในวัดพระงาม ซึ่งธรรมจักรนี้เป็นศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13-14 หินสูง 82 เซนติเมตรเส้นผ่าศูนย์กลาง 73 เซนติเมตร พบที่วัดพระงาม จังหวัดนครปฐม จัดเก็บอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

ผลจากการศึกษาพบว่า

1) ธรรมจักรที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุชา ถือกำเนิดขึ้นมาจากการแสดงปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เพื่อโปรด ปัญจวัคคีย์ ณ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ในประเทศอินเดีย เปรียบเสมือนพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้ เผยแผ่ไปคล้ายล้อรถหมุนเคลื่อนไปข้างหน้าอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งเหนือกาลเวลาที่ใครๆมีอาจกำหนดได้

2) สัญลักษณ์อย่างเด่นชัดที่สุดของอารยธรรมทวารวดีในพระพุทธานุชา นั้นคือ “ธรรมจักร” โดยมีการขุดค้นพบ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ พระธรรมจักรศิลา และขุดพบที่วัดพระงาม เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าวงล้อธรรมแห่งพระพุทธานุชา ได้หมุนเข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิแล้ว

3) ผลการวิเคราะห์ธรรมจักรศิลา ที่พบในวัดพระงาม พบว่า ธรรมจักร มีความหมายว่า ล้อแห่งธรรม คือ จักรแห่งธรรม อันประเสริฐที่พระพุทธเจ้าได้ทรงหมุนให้ขับเคลื่อนไปในใจของชาวโลก เพื่อให้ได้รู้ธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ ต่อมารูปธรรมจักรจึงถูก ใช้เป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธานุชาตามธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งเป็นปฐมเทศนาของพระองค์ และประกอบด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วน คือ ดุม จุดศูนย์กลางของล้อ กำ ซีของล้อ และกง ขอบรอบนอกสุดของล้อ ส่วน “จักรธรรม” นี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงอุปมาเปรียบ โภธิปักขิยธรรมเป็น “ดุม” ปฏิจจสมุบาทธรรม เป็น “กำ” และ อริยสัจ 4 เป็น “กง”

คำสำคัญ: ปริศนาธรรม พุทธศิลป์ ท้องถิ่นจังหวัดนครปฐม

Dharma Puzzle from Buddhist Art in the Local community of Nakhon Pathom Province

Thanapanya Aeimchalouy^{1*}, Kamonmat Makchiao¹, Chaiyawat Raksin², Taiphob Srilamduan³
and Phatsara Tritanya⁴

¹Social Studies Faculty of Humanities and Social Sciences, Nakhon Pathom Rajabhat University

²Social Studies Faculty of Humanities and Social Sciences, Nakhon Pathom Rajabhat University

³Social Studies Faculty of Humanities and Social Sciences, Nakhon Pathom Rajabhat University

⁴Social Studies Faculty of Humanities and Social Sciences, Nakhon Pathom Rajabhat University

* Email : 624110016@webmail.npru.ac.th

Abstract

This article is a collection of knowledge related to Dharma puzzle in the Buddhist arts of the local Nakhon Pathom Province. From the document review And analysis In order to study the essence of the Dharma puzzle in the Dharmachak Which was hidden in the stone dharma Found in Wat Phra Ngam In which this Dharma-Chak is an art Dvaravati 13th - 14th Buddhist century stone, 82 cm high, 73 cm in diameter, found at Wat Phra Ngam. Nakhon Pathom Province It is stored at the Phra Pathom Chedi National Museum. Nakhon Pathom Province

The results of studies, document reviews and analysis showed that 1) The study of Dhammacakka (the Wheel of Dhamma) as appeared in Buddhist was originated from the preaching of the Lord Buddha's first sermon called Dhammacakkappavattana Sutta for the five ascetics at the deer park called Isipatana near Varanasi in India. The Dhamma of the Lord Buddha was first set in motion, like wheels of a chariot move ahead with no both space and time limitations.

2) The most prominent symbol of Dvaravati civilization in Buddhism is " Dhammacakka ", with historical evidence unearthed. Phra Dharmachak Sila And unearthed at Wat Phra Ngam It is a reflection that the Dharma wheel of Buddhism has turned into the land of Suvarnabhumi.

3) Analysis of Dharmachak Sila Found in Wat Phra Ngam, it was found that Dharmachak meant that the wheel of Dharma was the kingdom of the great Dharma that the Lord Buddha had turned to move in the hearts of the people of the world. In order to gain enlightenment on the dharma that he has enlightened Later, the Dharma image was used as a Buddhist symbol according to Dhammajakappawatthonasut. Which is his sermon and would consist of 3 important parts: the hub, the center of the wheel, the spokes of the wheel, and the outermost rim of the wheel. Photichikisasajit is a "hub", the Dharma rebuttal is a "Kam", and the Four Noble Truths are "Kong".

Keywords: Dharma puzzle, Buddhist Art, Local community of Nakhon Pathom Province

1. บทนำ

ศาสนาเป็นคำสอนที่ศาสนานำมาเผยแพร่ สั่งสอน แจกแจง แสดงให้มนุษย์ละเว้นจากความชั่ว กระทำแต่ความดี ซึ่งมนุษย์ยึดถือปฏิบัติตามคำสอนนั้นด้วยความเคารพเลื่อมใสและศรัทธา คำสอนดังกล่าว จะมีลักษณะเป็นศีลธรรม โรงเรียนราชวินิตบางเขน (2557) กล่าวว่า ศาสนานั้นเป็นสิ่งที่สำคัญมาก ไม่ว่าศาสนาใดๆก็ตาม ล้วนแต่มีลักษณะสำคัญคือ สอนคนให้เป็นคนดี มีศีลธรรมประจำใจ อยู่ในสังคมได้อย่างสันติสุข อีกทั้งยังเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ และมีหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและปลอดภัย ดังนั้นศาสนาจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ทุกรูปทุกนาม ไม่ว่ามนุษย์จะเจริญหรือล้าหลังก็ตาม ก็ย่อมมีศาสนาประจำบ้านเมือง ประจำหมู่คณะ หรืออย่างน้อยก็ประจำตระกูลหรือ ในศาสนาพุทธนั้น ศาสนายังเป็นบ่อเกิดของพุทธศิลป์ที่แฝงไปด้วยปริศนาธรรมอีกมากมาย

สงวน รอดบุญ (2549) กล่าวว่า พุทธศิลป์ คือ ศิลปกรรม ที่สร้างขึ้นรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง ทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรมในลัทธิมหายาน และเถรวาท พุทธศิลป์ในท้องถิ่นจังหวัดนครปฐมนั้นมีมากมาย อาทิ จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติ ตอนผจญมาร ภายในอุโบสถวัดบางพระ พระร่วงโรจนฤทธิ์ วัดพระปฐมเจดีย์ พระศรีศากยเทตพลญาณ พุทธมณฑล และธรรมจักรศิลา วัดพระงาม โดยหนึ่งในบรรดาพุทธศิลป์เหล่านั้น ได้แก่ ธรรมจักรศิลา วัดพระงาม ซึ่งเป็นธรรมจักรศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13-14 หินสูง 82 เซนติเมตร เส้นผ่าศูนย์กลาง 73 เซนติเมตร พบที่วัดพระงาม จังหวัดนครปฐม จัดเก็บอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

ธรรมจักรศิลาวัดพระงามนั้นมีปริศนาธรรมที่แฝงอยู่ในธรรมจักร ทองย้อย แสงสินชัย (2563) กล่าวว่า ปริศนาธรรมนั้นจะกล่าวถึงเรื่องหนึ่ง แต่ไม่ได้หมายถึงเรื่องนั้นตรงๆตามถ้อยคำ หากแต่หมายถึงอีกเรื่องหนึ่ง นั่นคือ ต้องการจะพูดถึงเรื่องหนึ่ง แต่ไม่พูดตรงๆกลับไปพูดถึงอีกเรื่องหนึ่งเพื่อให้ตีความเอาเอง

บทความนี้ ผู้เขียนจึงได้รวบรวมองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับปริศนาธรรมที่แฝงอยู่ในพุทธศิลป์ของท้องถิ่นจังหวัดนครปฐมจากการทบทวนเอกสาร และการวิเคราะห์ โดยข้อมูลในภาพรวมจะเน้นให้รู้ถึงปริศนาธรรมที่ได้ถูกแฝงไว้ในธรรมจักรศิลา ที่พบในวัดพระงาม เพื่อให้ได้รู้ถึงความหมายแก่นแท้ของปริศนาธรรมในธรรมจักรศิลานี้

2. ความหมายและความเป็นมาของปริศนาธรรม

2.1. ความหมาย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2554) กล่าวว่า ปริศนาธรรม คือ ปริศนาในทางธรรม ประกอบด้วยคำว่า ปริศนา คือ สิ่งหรือถ้อยคำที่ผูกขึ้นเป็นเงื่อนงำเพื่อให้แก้ให้หาย และธรรม คือ คุณความดี คำสั่งสอนในศาสนา หลักประพฤติปฏิบัติในศาสนา ความจริง แต่นอกจากจะหมายถึงถ้อยคำแล้ว ปริศนาธรรมยังหมายถึง สิ่งที่อยู่ธรรมะในลักษณะอื่นด้วย แต่จะเป็นลักษณะที่แฝงซ่อนไว้ให้คิดใคร่ครวญหรือชวนสงสัย และยังมีความหมายอื่นอีกคือ ปริศนาธรรม หรือ โคอัน ในอดีต (สมัยปลายราชวงศ์ถัง) หมายถึง “เอกสารสาธารณะ” หรือ “พระราชบัญญัติ” แต่ต่อมาหมายถึงเรื่องราวหรือบทสนทนาระหว่างอาจารย์กับศิษย์ หรือ ปัญหาที่อาจารย์หยิบยกขึ้นมาแสดงแก่ศิษย์

ชะชะกิ (2508: 4 - 9) เสนอว่าคำว่า “โค” หมายความว่า “สาธารณะ” (public) นอกจากนี้ยังมีความหมายแฝง คือ การสิ้นสุดลงแห่งความคิดความเข้าใจอันเป็นส่วนตัวที่เต็มไปด้วยความยึดมั่นถือมั่นในลักษณะทวินิยม ส่วน “อัน” มีความหมายว่า “บันทึกหรือเอกสาร” (records) ซึ่งแฝงนัยว่า เป็นการยืนยันสถานะแห่งพุทธะที่ถูกแสดงออกมาให้ปรากฏ ฉะนั้น ปริศนาธรรม จึงมีความหมายแฝงว่า การแสดงออกแห่งธรรมะอันแท้จริงสูงสุดอีกด้วย

2.2 ความเป็นมา

พระสหัส ปิติสโร (2553) กล่าวว่า ครั้งสมัยที่พระพุทธองค์ยังคงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ กล่าวคือ พระพุทธองค์ได้แสดงคำสอนต่างๆ เพื่อการรู้แจ้ง ดังเห็นได้จากตอนที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่พระมหากัสสปะ อย่างไรก็ตามรูปแบบปริศนาธรรมที่ชัดเจนนั้นเริ่มมีปรากฏขึ้นในสมัยราชวงศ์ถังตอนปลาย อาจารย์หนานหยวน ฮู่หย่ง หรือ ท่านนินอิน เอเกียว เป็นผู้ริเริ่มรวบรวมปริศนาธรรมต่างๆ ที่เหล่าอาจารย์ในอดีตใช้สั่งสอนศิษย์ตามสถานการณ์และความเหมาะสม แต่ด้วยความขาดแคลนอาจารย์ที่จะสร้างสรรค์ปริศนาธรรมใหม่ๆ และจำนวนศิษย์ที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ปริศนาธรรมใหม่ๆจึงไม่ค่อยเกิดขึ้น แต่การเก็บรวบรวมปริศนาธรรม

ได้สำเร็จลุล่วงในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐ และในช่วงเวลาเดียวกันนี้ได้มีอาจารย์บางท่านพยายามสร้างปรีศนาธรรมขึ้นใหม่ โดยการใช้คำถามจากปรีศนาธรรมเดิม แต่เป็นการให้คำตอบใหม่

3. ความหมายและความสำคัญของพุทธศิลป์

3.1 ความหมายของพุทธศิลป์

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2542) กล่าวว่า พุทธเจดีย์ เจดีย์เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปเจ้า มี 4 ชนิด คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ อุทเทสิกเจดีย์

รศ.สงวน รอดบุญ (2560) กล่าวว่า พุทธศิลป์ คือศิลปกรรม ที่สร้างขึ้นรับใช้พระพุทธรูปศาสนาโดยตรง ทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรมในลัทธิมหายาน และเถรวาท

พระราชวรมณี (ประยูรช ษุโต) (2546) กล่าวว่า เจดีย์ที่เคารพนับถือ บุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา เจดีย์เกี่ยวกับพระพุทธรูปเจ้ามี 4 อย่างคือ 1. ธาตุเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ 2. บริโภคเจดีย์ คือสิ่งหรือสถานที่พระพุทธรูปเจ้าเคยทรงใช้สอย 3. ธรรมเจดีย์ บรรจุพระธรรม คือพุทธพจน์ 4. อุทเทสิกเจดีย์ คือ พระพุทธรูป ; ในทางศิลปกรรมไทย หมายถึง สิ่งที่ทำเป็นยอดแหลมเป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพนับถือ เช่น พระธาตุ และอัฐิบรรพบุรุษ

สมเด็จพระยามหาราชาธิราชวชิราวุธ (2517) กล่าวว่า พุทธศิลป์ ในสมัยนั้นพุทธบริษัทนับถือพระไตรสรณคมน์ ไม่มีวัตถุอื่นเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนา พระไตรสรณคมน์จึงเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนา ต่อมาเจดีย์ในพระพุทธศาสนาจึงมี 4 ประเภทคือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์ เกิดในภายหลัง

พระธรรมโกศาจารย์ หรือพุทธทาสภิกขุ (2533) กล่าวว่า ยอดของศิลปะนั้น เป็นเรื่องดำรงชีวิตจิตใจให้อยู่เหนือความทุกข์ นี่เป็นศิลปะสูงสุดในพระพุทธศาสนา เรียกว่า เป็นศิลปะของชาวพุทธ ในการที่ช่วยกันปลดเปลื้องความทุกข์ในทางจิตใจ หรือปัญหาสังคม ในปัจจุบันเปลี่ยนไปเป็นเรื่องทางวัตถุ ศิลปะของชาวพุทธเลยกลายเป็นเรื่อง โบสถ์เจดีย์และพระพุทธรูป

ร้อยบุพผา (2549) กล่าวว่า พุทธศิลป์ หมายถึง งานศิลปะประเภทต่าง ๆ ทั้งด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมการเผยแผ่และการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา โดยตรง และเป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนใน แนวทางที่ตรงตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา จากความหมายดังกล่าว สรุปได้ว่า พุทธศิลป์ เป็นงานศิลปะที่ช่าง/ศิลปินสร้างขึ้นเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา หรือสร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทธศาสนา

วัดในพระพุทธศาสนา ซึ่งถือเป็นถาวรวัตถุสำคัญที่ส่วนหนึ่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่สำหรับพักอาศัยของพระสงฆ์ และอีกส่วนหนึ่งเพื่อใช้สำหรับการประกอบศาสนกิจตลอดถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ภายในวัดจึงมีถาวรวัตถุที่สำคัญ เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ ศาลา เป็นต้น การเผยแพร่พระพุทธศาสนาโดยพระพุทธรูปผู้มีความศรัทธาได้ทำหน้าที่การเผยแผ่โดยผ่านสื่อต่างๆ อาทิ สื่อวิทยุ โทรทัศน์ สิ่งพิมพ์ เช่น นิตยสาร วารสาร เป็นต้น แต่ก็ยังมีสื่อที่มีบทบาทสำคัญอันถือเป็นหลักในการเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางออกไปมากยิ่งขึ้น คือ สื่อด้านพุทธศิลป์

พุทธ ความหมายคือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้รู้แล้ว ผู้ตื่นแล้ว ผู้รู้หรือริยัสจัส

ศิลปะ ความหมายคือ ฝีมือทางงานช่างสถาปนา งานแสดง สิ่งของที่นำมาแสดง การแสดงออกซึ่ง อารมณ์สะท้อนใจให้ประจักษ์ ศิลปะ หรือ ศิลป์ เป็นการกระทำ หรือขั้นตอนของการสร้างชิ้นงานศิลปะ โดยมนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์ สุนทรียภาพ จินตนาการ หรือการสร้างจากอารมณ์ในภาวะต่างๆ ของมนุษย์ จนเป็นผลงาน แห่งความคิด และการรังสรรค์ ที่แสดงออกมาในรูปลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ก่อให้เกิดอารมณ์ ความรู้สึกในความงดงาม ความชอบ ความพึงพอใจ ความประทับใจ หรือเกิดความสะเทือนใจ มีอารมณ์ ชื่นชม ชอบ รัก ไม่พอใจ เกลียด ชิงชัง เป็นต้น

ดังนั้นพุทธประวัติที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก กว่า 550 เรื่อง จึงได้นำออกมาถ่ายทอดผ่านงานศิลปะในรูปแบบต่างๆ ทั้งจิตรกรรมฝาผนัง งานประติมากรรม งานปั้นดินเผา อีกทั้งยังมีการแกะสลักหิน ประเภทต่างๆ และแกะสลักไม้ ในเวลาต่อมาได้มีการแผ่ขยายอิทธิพล ไปทั่วทั้งทวีปเอเชีย เป็นเรื่องราวที่เราสามารถศึกษาได้จากภาพตามฝาผนังของโบสถ์ วิหาร วัด กำแพง คู่มุขปราสาท พระราชวัง ซึ่งสามารถ ยกย่อง ความคิด จิต กาย จนเป็นหนทางเกิดมรรคญาณ ให้สำเร็จเป็นอริยบุคคลได้อย่างมากมาย คำว่า “พุทธศิลป์” โดยสรุปอย่างเข้าใจง่ายที่สุดหมายถึง งานศิลปะประเภทต่าง ๆ ทั้งในด้าน สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมการเผยแผ่และการปฏิบัติทางพุทธ ศาสนาโดยตรง และเป็นสิ่งช่วยโน้มน้าว

จิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนใน แนวทางที่ดั่งตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา โดยสิ่งที่ผู้สร้างงานศิลปะได้พยายามสื่อหรือสอดแทรกไว้ในงานศิลปะแต่ละชนิดเรียกได้ว่าเป็น ปรัชญาศิลปะในงานพุทธศิลป์ คืองานศิลปะที่มีธรรมะในศาสนาพุทธอยู่ในงานศิลปะนั้นซึ่งมีอยู่หลาย รูปแบบทั้งในรูปแบบของงานศิลปวัตถุหรือพิธีกรรมทางศาสนาซึ่งจะมีหลักธรรมะสอนอยู่ โดยแบ่งศึกษาออกเป็นประเภทต่างๆทั้งพระพุทธรูป สถูปเจดีย์ อาคารสถานที่และวัตถุสิ่งของ จึงสามารถกล่าวได้ว่า งานศิลปกรรมเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์ของชาติอย่างหนึ่ง ดังนั้นการนำงานพุทธศิลป์มาเป็นสื่อในการสอน ปรัชญาธรรมะต่างๆ เป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบหนึ่ง

ภาพที่ 1 จารึกบนฐานรองพระธรรมจักร ศิลานฐานรูปสี่เหลี่ยมวงกลมตรงกลางสำหรับสวมวงล้อธรรมจักร
ที่มา: <http://www.dooasia.com/thailandinfo/oldcity/nakhonpathom8.shtml>

3.2 ความสำคัญของพุทธศิลป์

เนื่องจากงานพุทธศิลป์เป็นสิ่งแวดล้อมที่อยู่คู่กับวัดในพุทธศาสนามาโดยตลอด ทำให้มีวิวัฒนาการและการขับเคลื่อนไปอย่างรวดเร็วและกำลังเป็นที่สนใจของคนในสังคม เนื่องจากมีคุณค่าทั้งความสวยงามของรูปแบบและคุณค่าด้านเนื้อหาเรื่องราว ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นสื่อธรรมะที่สำคัญที่ใช้สอนคุณธรรมจริยธรรมให้กับผู้คนได้เป็นอย่างดี งานพุทธศิลป์มีความผูกพันกับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน มีรูปแบบหรือลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากงานศิลปะของชาติอื่นๆ

3.2.1 งานพุทธศิลป์เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เป็นพื้นฐานสำคัญของสังคมไทย ที่มีรากมาจากพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นประเพณี วัฒนธรรม ความคิด ความเชื่อ แม้กระทั่งลักษณะนิสัยใจคอของคนไทยก็มีพื้นฐานมาจากคุณธรรม คำสอนทางพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามยังมีวัฒนธรรมอื่นเข้ามาปรากฏด้วย เช่น วัฒนธรรมอินเดีย วัฒนธรรมจีน วัฒนธรรมตะวันตก และตะวันออกกลาง ในส่วนของวัฒนธรรมที่ได้รับจากพระพุทธศาสนานั้นยังประกอบไปด้วยพระพุทธศาสนาแบบมหายาน เถรวาท พราหมณ์-ฮินดู นับตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา วัฒนธรรมไทยก็ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาเถรวาทมาโดยตลอด พุทธศิลป์ทำหน้าที่คล้ายขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีการปฏิบัติสืบเนื่องติดต่อกันมาจนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เป็นผลรวมแห่งการดำเนินชีวิตของคนไทยที่มีความแตกต่างเชิงบวกไปจากวิถีของชาติอื่นๆ เมื่อได้สัมผัสกับงานพุทธศิลป์ดังกล่าวจะกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ ความประทับใจ และเห็นคุณค่า ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญอีกสิ่งหนึ่งที่สามารถสร้างความมั่นคงของชาติ สร้างอุดมการณ์ของชาติได้ ดังนั้นการอนุรักษ์ สืบสาน และพัฒนางานพุทธศิลป์จึงเท่ากับการรักษาวัฒนธรรม การรักษาเอกลักษณ์ และจุดเด่นของชาติไทยด้วย

3.2.2 งานพุทธศิลป์มีพื้นฐานมาจากพุทธศาสนา ถึงแม้ว่าสังคมโลก สังคมไทยในปัจจุบันจะเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสารสนเทศอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม ศิลปวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะงานพุทธศิลป์ก็ยังคงมีพื้นฐานแนวคิดมาจากพุทธศาสนา พุทธปรัชญา ตลอดมา ถึงแม้อิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกที่หลั่งไหลเข้าสู่สังคมไทยอย่างต่อเนื่อง พยายามผลักดันให้สังคมไทยกลายเป็นสังคมสากลอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทำให้มีการเตรียมการกันขนานใหญ่ ดังจะเห็นได้จากการเริ่มปรับปรุงประเทศทั้งแนวคิดและวิทยาการใหม่ๆ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (ครองราชย์ระหว่างปีพ.ศ. 2349-2411) โดยการ ปรับปรุงประเทศหลายด้านตามแบบตะวันตก เช่น มีการศึกษาภาษาต่างประเทศด้วย เห็นว่าจะเกิด ประโยชน์ในอนาคต โปรดฯ ให้สร้างถนนหลายสายเพื่อการคมนาคมที่สะดวกสบาย ตั้งศาลยุติธรรม และปรับปรุงกฎหมายให้ทันสมัยเป็นสากล นอกจากนี้ยังทรงเชี่ยวชาญทางด้านโหราศาสตร์และดาราศาสตร์จึงได้รับการยกย่องให้เป็นบิดาแห่ง

วิทยาศาสตร์ ในขณะที่เดียวกันก็ให้ความสำคัญกับการทำนุบำรุงพุทธศาสนา โดยทรงให้กำเนิดธรรมยุติกนิกาย รวมทั้งโปรดฯ ให้สร้างพระอารามหลวง 5 แห่ง ในช่วงเวลาต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (ครองราชย์ ระหว่าง พ.ศ. 2411-2453) ซึ่งแม้จะมีการสร้างบ้านเมือง วัง วัดวาอารามโดยการผสมผสานระหว่าง ศิลปะในวัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมตะวันตกบ้างแต่ก็ยังมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนาแทบทั้งสิ้น พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท (ฝรั่งเศสรวมออบ) โปรดฯ ให้สร้างพระอารามหลายแห่ง เช่น วัดราชบพิธ สกลิตมหาสิมาราม วัดเทพศิรินทราวาส วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ (บางปะอิน) และปฏิสังขรณ์วัดเบญจมบพิตร จำลองพระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก มาประดิษฐานไว้ในวัดนี้ ฯลฯ จึงกล่าวได้ว่า พุทธศิลป์ทั้งในวัดราชบุรุษและวัดหลวงได้ผสมผสานและมีความสำคัญกับพุทธศาสนิกชนทุกระดับชั้นตลอดมา จน กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตอันเป็นศิลปวัฒนธรรมสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ดังที่ ถวัลย์ ดัชนี (2548) ได้กล่าวไว้ว่า “ศิลปกรรมไทยในอดีตนั้น ตั้งอยู่บนรากฐานความเข้าใจในพุทธปรัชญาอันลึกซึ้ง ที่หยั่งรากลึกลงในสายเลือดและจิตวิญญาณ ศิลปินทำงานด้วยแรงศรัทธาปสาทะ (ศรัทธา-ปสาทะ) อันมั่นคง โดยมุ่งหวัง พระนิพพานอันเป็นเบื้องปลายของการหลุดพ้น” นอกจากนี้งานพุทธศิลป์ยังสืบสานพระพุทธศาสนา นับเป็นอีกบทบาทหน้าที่หนึ่งของพุทธศิลป์ ในการแสดงหลักธรรม คุณธรรมจริยธรรมได้ชัดเจนลึกซึ้ง กว่าเนื้อหาเรื่องราวในตำราวิชาการต่าง ๆ ส่งผลให้งานพุทธศิลป์มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ สืบสาน พัฒนา พุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองต่อเนื่องมาจนถึงยุคปัจจุบัน ในส่วนของเนื้อหาที่ปรากฏในงานพุทธ ศิลป์ เนื่องจากเป็นงานที่สร้างขึ้นในปริณิถนของวัด เนื้อหาสาระจึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนา และ วิถีชาวบ้าน ได้แก่ พุทธศาสนา พุทธประวัติ อติตพุทธ ทศชาติชาดก ปรีชาญาณและคำสอนทางพุทธ ศาสนา ภาพปริศนาธรรม ไตรภูมิ วรรณคดี นิทานพื้นบ้าน เป็นต้น

4. ปริศนาธรรมจากพุทธศิลป์ในท้องถิ่นจังหวัดนครปฐม

พุทธศิลป์ในท้องถิ่นจังหวัดนครปฐมนั้นมีมากมายที่แฝงไปด้วยปริศนาธรรมที่น่าค้นหา โดยหนึ่งในบรรดาพุทธศิลป์เหล่านั้นก็คือ ธรรมจักรศิลา วัดพระงาม ซึ่งเป็นธรรมจักร ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13-14 หินสูง 82 เซนติเมตร เส้นผ่าศูนย์กลาง 73 เซนติเมตร พบที่วัดพระงาม จังหวัดนครปฐม จัดเก็บอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม โดยที่ฐานล่างของธรรมจักรสลักเป็นรูปกลีบบัวขนาดใหญ่เหนือดอกบัวสลักเป็นรูปคชลักษณ์ คือ พระลักษมีประทับนั่งอยู่ตรงกลาง ขาบข้างด้วยช้าง 2 ตัว ทั้งด้านซ้ายและขวากำลังชูงวงถือหม้อน้ำ เพื่อสรงน้ำแก่พระลักษมี โดยธรรมจักรเป็นคำที่เหล่าภุมมเทวดาผู้ฟังปฐมเทศนา กล่าวนั้นมาจากคำสองคำคือ ธรรม และ จักร

ธรรม นั้นคือความจริงแท้ สภาพที่แท้จริง หรือความดีงาม

จักร แปลโดยทั่วไปว่า ล้อ (ซึ่งในความหมายเชิงลึกคือ สิ่งที่ทำให้เกิดการขับเคลื่อนดำเนินไป)

ธรรมจักร จึงมีความหมายว่า ล้อแห่งธรรม คือ จักรแห่งธรรมอันประเสริฐที่พระพุทธเจ้าได้ทรงหมุนให้ขับเคลื่อนไปในใจของชาวโลก เพื่อให้ได้ตรัสรู้ธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ ต่อมารูปธรรมจักรจึงถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาตามอัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งเป็นปฐมเทศนาของพระองค์

“ล้อ” หรือ “จักร” ย่อมประกอบด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วน คือ ดุม จุดศูนย์กลางของล้อ กำ ซี่ของล้อ และกง ขอบรอบนอกสุดของล้อ ส่วน “จักรธรรม” นี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุปมาเปรียบ โพธิปักขิยธรรมเป็น “ดุม” ปฏิจจสมุปาบาทธรรมเป็น “กำ” และ อริยสัจ 4 เป็น “กง”

1. ดุม หมายถึง ส่วนกลางของล้อ ซึ่งมีลักษณะสอดคล้องกับรูปทรงกลมคล้ายเลขศูนย์โปร่งไม่ทึบ เปรียบได้ด้วยสัญลักษณ์ความว่างอันเป็นปรมัตตสัจจะที่สูงที่สุดแห่งสภาวะของสัญญาเวทิตินิโรธด้วยความหลุดพ้นแห่งผัสสะ 3 อันมีลักษณะแห่งนิพพาน คือ สุญญะ คือ ความว่าง, อนิมิตตะ คือ ความไม่มีนิมิต และอัปปนิหิตะ คือ ความไม่ที่ตั้ง

ดุม สื่อถึงหลักธรรมโพธิปักขิยธรรม คือ ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ ประกอบด้วยธรรมะ 7 หมวด คือ สติปัฏฐาน 4, สัมมปธาน 4, อิทธิบาท 4, อินทรีย์ 5, พละ 5, โพชฌงค์ 7, มรรคมงคล 8 รวมเป็น 37 จึงเรียกว่า โพธิปักขิยธรรม 37

2. กำ หมายถึง ส่วนที่เป็นซี่ล้อ ซึ่งเชื่อมระหว่างกงกับดุม หากกำแห่งจำนวนที่ตั้งตั้งแต่ 8 ขึ้นไปอันเปรียบด้วยอริยมรรคมีองค์ 8, 12 ที่ เปรียบด้วยองค์ธรรม แห่งอริยสัจจวน 3 รอบแห่งสัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ 24 ที่ เปรียบด้วย องค์ธรรม

แห่งปฏิจิมุขปาบท 24 คือ สายเกิด 12 ข้อ และสายดับ 12 ข้อ และ 37 ซึ่งเปรียบด้วยโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ กำ ซึ่งสื่อถึงหลักธรรมปฏิจิมุขปาบทธรรม คือ สภาวะตามธรรมชาติ เป็นการแสดงความเกิด ดับ แห่งทุกข์

3. กง หมายถึง ส่วนที่เป็นวงล้อ เปรียบด้วยวัฏสงสาร คือ การเวียนว่ายตายเกิดอันไม่มีที่สิ้นสุดแห่งสังสารจักร ซึ่งกงล้อนี้ได้กำลังหมุนตามเข็มนาฬิกา คือ การเวียนทักษิณาวัตร อันเปรียบด้วยการหมุนเข้าไปสู่แกนกลางแห่งดุมเปรียบด้วยการหมุนอันเป็นไปเพื่อความหลุดพ้นและการกระทำที่สุดแห่งทุกข์ ในทางตรงกันข้ามการหมุนทวนเข็มนาฬิกา เปรียบด้วยการหมุนแห่งการทำลายล้างและคลายออกไปอันเป็นวัฏสงสารที่ไม่มีที่สิ้นสุด กง ซึ่งสื่อถึงหลักธรรมอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

สิ่งที่เป็นสัญลักษณ์อย่างเด่นชัดที่สุดของอารยธรรมทวารวดีในพระพุทธศาสนานั้นคือ ‘ธรรมจักร’ โดยมีการขุดค้นพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พระธรรมจักรศิลา และขุดพบที่วัดพระงาม เป็นการสะท้อนให้เห็นว่ากงล้อธรรมแห่งพระพุทธศาสนาได้หมุนเข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิแล้ว

ซึ่งความหมายของธรรมจักรนี้มีนัยแฝงอยู่ประการหนึ่ง จากเดิมที่เป็นสัญลักษณ์แทนการประกาศพระศาสนาของพระพุทธองค์ และเป็นสัญลักษณ์ที่คงใช้ต่อเรื่อยมา ทั้งนี้เนื่องจากธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นสากล แม้ไม่มีบริบทอื่นใดประกอบเลยก็สามารถทำความเข้าใจได้ไม่ยาก ต่อมาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ได้เผยแพร่พระพุทธศาสนาได้อย่างกว้างขวางและยิ่งใหญ่ ดังปรากฏเสาอโศก โดยมีส่วนยอดของเสาเป็นที่ประดิษฐานธรรมจักร อันมีความหมายว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามาถึงดินแดนนั้นๆแล้ว ซึ่งอารยธรรมทวารวดีมีอาณาเขตกว้างใหญ่มาก และดินแดนต่างๆที่อารยธรรมทวารวดีเข้าไปนั้นมักจะพบหลักฐานเป็นธรรมจักรอยู่เสมอ

ภาพที่ 2 ธรรมจักรศิลา พบที่วัดพระงาม จังหวัดนครปฐม
ที่มา : <https://www.facebook.com/prfinearts/photos/>

5. บทสรุป

จากข้อมูลทีกล่าวมานั้น สรุปได้ว่า ปรีศนาธรรม เป็นข้อความทางพระพุทธศาสนาข้อความหนึ่งที่ต้องการสื่อออกมา โดยพ้นจากกรอบของภาษาและเหตุผลธรรมดาทั่วไป ปรีศนาธรรมมักแสดงออกในลักษณะที่เป็นปฏิกฤษณ์ (paradox) พุทธศิลป์หมายถึง งานศิลปะประเภทต่าง ๆ ทั้งในด้าน สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมการเผยแพร่และการปฏิบัติทางพุทธ ศาสนาโดยตรง และเป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่ติงตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา โดยสิ่งทีผู้สร้างงานศิลปะได้พยายามสื่อหรือสอดแทรกไว้ในงานศิลปะแต่ละชนิด

อย่างไรก็ตาม พุทธศิลป์ในท้องถิ่นจังหวัดนครปฐมนั้นมีมากมายทีแฝงไปด้วยปรีศนาธรรมทีน่าค้นหา โดยหนึ่งในบรรดาพุทธศิลป์เหล่านั้นก็คือ ธรรมจักรศิลา พบที่วัดพระงาม ซึ่งเป็นธรรมจักร ศิลปะทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 หินสูง 82 เซนติเมตร เส้นผ่าศูนย์กลาง 73 เซนติเมตร

ปริศนาธรรมของธรรมจักรนั้นมีความหมายแฝงอยู่ว่า ธรรมจักร เปรียบเสมือนกงล้อแห่งพระพุทธศาสนา ในการขับเคลื่อนชีวิตไปข้างหน้า นำชีวิตสู่สันติสุข มีสัมมาปัญญา รู้แจ้งเห็นจริงในธรรม มีสัมมาวิริยะ หมั่นพากเพียรอดทน มีสัมมาตบะ ต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอ โดย“ล้อ” หรือ “จักร” นั้นประกอบด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วน คือ ดุม จุดศูนย์กลางของล้อ ก้าน ซึ่งของล้อ และ กง ขอบรอบนอกสุดของล้อ ส่วน “จักรธรรม” นี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุปมาเปรียบ โภธิปักขิยธรรมเป็น “ดุม” ปฏิจจนุปบาทธรรม เป็น “ก้าน” และ อริยสัจ 4 เป็น “กง” ซึ่งลักษณะของธรรมจักรเป็นวงกลม นั้นหมายความว่า เป็นการหมุน ของกงล้อที่ไม่มีวันสิ้นสุด ซึ่งในสังคมไทยได้มีความผูกพันกับสัญลักษณ์ธรรมจักรมาอย่างช้านาน และได้นิยมใช้เป็นเครื่องหมาย สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาแห่งการประกาศพระธรรมจักรในการเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนขององค์ พระบรมศาสดา แล้วได้ สะท้อนถึงรูปแบบทางด้านงานประติมากรรม วัฒนธรรม ประเพณี และคุณค่าคตินิยมการใช้ธรรมจักรทางพระพุทธศาสนา และใช้ ตราสัญลักษณ์ธรรมจักรเพื่อเป็นการส่งเสริมความรู้คู่จริยธรรมอันดีงามในสังคมไทยสืบต่อไป

เอกสารอ้างอิง

กลุ่มเผยแพร่ฯ กรมศิลปากร. (2558). **ความเป็นมาปริศนาธรรม**. ค้นเมื่อ 8 เมษายน 2564 จาก

<https://web.facebook.com/prfinearts/>

โกสุม สายใจ. (2560). **พุทธศิลป์กับการจัดการความรู้**. ค้นเมื่อ 8 เมษายน 2564 จาก <https://so03.tci-thaijo.org>

ทองย้อย แสงสินชัย. (2563). **ปริศนาธรรม**. ค้นเมื่อ 8 เมษายน 2564 จาก <http://dhamma.serichon.us/2020/01/28>

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (2554). **ความหมายปริศนาธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์

พระมหาโพธิวงศาจารย์. (2560). **แม่บทแห่งธรรม ธรรมจักร ยานสู่พระนิพพาน**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: DOU ความรู้สากล

พระสหัส ปิติสโร. (2553). **ความเป็นมาปริศนาธรรม**. ค้นเมื่อ 8 เมษายน 2564

จาก <https://sites.google.com/site/smcucorat/Home/khxmul-web/ph/sakha-wicha-prachya>

ร้อยบุพผา. (2549). **พุทธศิลป์**. ค้นเมื่อ 6 เมษายน 2564 จาก <https://www.facebook.com/permalink.php?story>

โรงเรียนราชวินิตบางเขน. (2557). **ความสำคัญของศาสนา**. ค้นเมื่อ 8 เมษายน 2564

จาก <https://staykullx.wixsite.com/bhuddhism/untitled-c1v8r>

สงวน รอดบุญ. (2549). **ความหมายของพุทธศิลป์**. ค้นเมื่อ 8 เมษายน 2564 จาก

<https://www.facebook.com/1623322077931801/posts/1623325447931464/>

สาขาวิชาปรัชญาบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา. (2553). **ความหมายปริศนา**

ธรรม. ค้นเมื่อ 9 เมษายน 2564 จาก <https://sites.google.com/site/smcucorat/Home/khxmul-web/ph/>

สุวรรณา สถาอานันท์. (2534). **พุทธปรัชญาเซ็น**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: ศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

อรรถพล รั้งสีวงศ์. (2560). **ธรรมจักร:สัญลักษณ์แห่งธรรมในพระพุทธศาสนา**. ค้นเมื่อ 17 เมษายน 2564 จาก

<file:///C:/Users/User/Downloads/77608>

Pansasiri. (2560). **ความเป็นมาและความหมาย ของสัญลักษณ์รูป "วงล้อธรรมจักร"**. ค้นหาเมื่อวันที่ 8 เมษายน 2564 จาก

<https://www.winnews.tv/news/15909>

Sasaki Ruth Fuller. (2508). **พุทธปรัชญาเซ็น**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: ศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

Suradet kham Sri. (2560). **ความหมายของคำว่าพุทธศิลป์**. ค้นเมื่อ 7 เมษายน 2564 จาก

<https://sites.google.com/site/phasathaonline/hnwy-kar-reiyn-ru9>